

Д. БУДЯНСЬКИЙ

Використання засобів театрального мистецтва в системі розвитку
риторичної культури сучасного педагога

УДК 378.147:81'271.12-057.875:37.036:808. 5

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

Дмитро Будянський

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант

Харківський національний педагогічний

університет ім. Г. С. Сковороди,

м. Харків, Україна

budianskiy1977@ukr.net

Анотація. У статті досліджено актуальну проблему сучасної освіти – використання здобутків театрального мистецтва для вдосконалення ораторських якостей педагога. У педагогічному контексті докладно розглянуто головні категорії театральної педагогіки (перевтілення, темпоритм, мізансцена та інші). Тим самим обґрунтовано конгруентність педагогічної та акторської творчості.

Визначено сутність артистизму як елементу риторичної культури педагога. Проаналізовано зміст і структурні елементи системи К. Станіславського та шляхи їхнього використання для розвитку риторичної культури педагога.

Автор наголошує на необхідності розвитку артистичних та ораторських якостей сучасних педагогів засобами театральної педагогіки для підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі підготовки, професійної діяльності та підвищення кваліфікації працівників освіти.

Ключові слова: театральна педагогіка; риторична культура; артистизм; система К. Станіславського.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА В СИСТЕМЕ РАЗВИТИЯ РИТОРИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

Дмитрий Будянский

кандидат педагогических наук, доцент, докторант

Харьковский национальный педагогический

университет им. Г. С. Сковороды, г. Харьков, Украина

budianskiy1977@ukr.net

Аннотация. В статье исследуется актуальная проблема современного образования – использование достижений театрального искусства с целью совершенствования ораторских качеств педагога. В педагогическом контексте подробно рассмотрены главные категории театральной педагогики (перевоплощения, темпоритм, мизансцена и другие). Тем самым обоснованно конгруэнтность педагогического и актерского творчества.

Д. БУДЯНСЬКИЙ

Використання засобів театрального мистецтва в системі розвитку
риторичної культури сучасного педагога

Определена сущность артистизма как элемента риторической культуры педагога. Проанализировано содержание и структурные элементы системы К. Станиславского и пути их использования с целью развития риторической культуры педагога.

Автор подчеркивает необходимость развития артистических и ораторских качеств современных педагогов средствами театральной педагогики с целью повышения эффективности учебно-воспитательного процесса.

Результаты исследования могут быть использованы в процессе подготовки, профессиональной деятельности и повышения квалификации работников образования.

Ключевые слова: театральная педагогика; риторическая культура; артистизм; система К. Станиславского.

USING THE MEANS OF THEATRE ART TO DEVELOP MODERN TEACHERS' RHETORICAL CULTURE

Dmytro Budianskyi

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine
budianskiy1977@ukr.net

Abstract. The article examines an important problem of modern education – the use of theatre arts to improve the teachers' oratorical skills. In the pedagogical context the main categories of theatre pedagogy (co-creation, reincarnation, tempo, rhythm, mise-en-scène, etc.) are discussed in details. Thus the congruence of teaching and dramatic art is found out. The essence of artistry is determined as an element of a teacher's rhetorical culture. The contents, structural elements of Stanislavsky system and their use for developing the teacher's rhetorical culture are analyzed.

The author discusses in details the two main components of Stanislavsky system: an actor's work itself and the actor's work on the role. It is proved that both parts of this system with a few adjustments correspond to the method of forming the teacher-speaker's artistic and rhetorical qualities. The development of teacher's external techniques includes the preparation of the bodily apparatus for teaching. According to the author's point of view, a teacher like an actor should have the mental technique to be able to call creative feeling at the right time.

Special attention is paid to the various types of artistic training, which is an effective tool for developing the teacher's rhetorical culture. The system of training includes exercises to develop speech culture, plastic expression, emotional memory, behavior naturalness, etc. The article focuses on the need to study and use the main principles of Stanislavsky system in the teachers' practical activities. The most effective means of creating a creative mood is physical activity.

The author emphasizes the necessity of developing modern-teachers' artistic and rhetorical qualities by means of theatre pedagogy with the aim of increasing the efficiency of the educational process.

The results of the study can be used in the process of training, professional activities and advanced training of education workers.

Key words: theatre pedagogy; rhetorical culture; artistry; Stanislavsky system.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Процес інтенсивної технізації та інформатизації суспільного життя, зокрема й освіти, обумовив проблему низького рівня розвитку комунікативних, морально-етичних, емпатійних якостей людини. Ліквідація цього дисбалансу, на нашу думку, можлива шляхом використання в освітньому процесі значного духовно-творчого потенціалу гуманітарних та мистецьких дисциплін. В. Бех із цього приводу зазначає: «Світ сьогодні вступив у нову епоху, пов'язану з гуманітарно-інноваційною революцією, яка вимагає формування єдиних цілей для усіх країн у планетарному масштабі; примноження гуманітарного потенціалу та розвитку пов'язаних із ним галузей...» [1, с. 5].

У цьому контексті актуальним та перспективним напрямом науково-практичних пошуків постає розвиток творчих здібностей сучасного педагога (вихователя, учителя, викладача вищої школи), і зокрема такої професійно-необхідної якості, як риторична культура.

Питання вдосконалення комунікативних якостей особистості з давніх часів і по сьогодні плідно досліджуються в межах провідної мовотворчої науково-мистецької галузі – риторики. За визначенням Н. Голуб риторики – це прикладна наука, «...що ... навчає мистецтву переконання, аргументації, мислення, мовлення, прикрашання і керування суспільними процесами, через стиль мовлення формує життя; сприяючи удосконаленню мовлення окремої людини, формує високу загальну й мовленнєву культуру і впливає на мовленнєву організацію всього суспільства» [4, с. 33].

Риторика володіє дієвим інструментарієм розвитку ораторських, професійно-необхідних якостей педагога, зокрема риторичної культури і таких її складових, як культура мовлення, володіння прийомами привертання та утримання уваги аудиторії тощо. Проте в цій дисципліні недостатня увага приділена формуванню артистизму оратора, який аргументовано можна вважати важливим елементом риторичної культури. У зв'язку з цим виникає потреба запозичення дієвих засобів удосконалення артистичних якостей особистості з інших мистецьких галузей.

Значним арсеналом методів, засобів, прийомів розкриття творчої особистості володіє театральне мистецтво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування артистичних якостей педагога шляхом використання здобутків театральної педагогіки досить ґрунтовно досліджена в працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: О. Булатова (основи педагогічного артистизму як

необхідного компоненту професіоналізму вчителя) [3], Л. Дубина, Ю. Єлісовенко (театральна педагогіка та ораторське мистецтво в освітньому процесі) [5], І. Зязюн (формування творчої особистості вчителя засобами театральної педагогіки) [6], Г. Переухенко (використання методів театральної педагогіки в процесі оволодіння основами педагогічної майстерності) [11] та ін. Проте питання застосування елементів театрального мистецтва для вдосконалення ораторських якостей педагога недостатньо висвітлено в науковій літературі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування доцільності використання засобів театральної педагогіки в системі розвитку риторичної культури працівників освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, риторична культура педагога – це комплекс інтелектуальних, морально-естетичних, емоційно-чуттєвих та артистично-виконавських якостей, які виражаються у формі оригінального продукту мисленнєво-мовленнєвої творчості [2]. Ця інтегративна якість виражається в умінні яскраво, артистично, оригінально висловлювати власні почуття і думки, обирати найдоцільніші методи комунікативної взаємодії з учнями або студентами, тим самим досягати більш високих результатів у навчально-виховному процесі [7]. Ефективними методами розвитку цих важливих якостей педагога-оратора володіє театральна педагогіка як наука «...про мистецтво навчання й виховання актора як особистості...» [11, с. 129].

Театральне мистецтво відіграє важливу роль у розв'язанні актуальних завдань освітнього процесу: вихованні етичних та естетичних якостей, розвитку творчих здібностей, формуванні гармонійної особистості.

Розглянемо основні поняття театральної педагогіки в контексті навчально-виховного процесу.

1. *«Надзавдання»* – це один із найважливіших принципів театральної педагогіки (К. Станіславський), стратегічна мета, якої прагне досягти митець, орієнтир творчого процесу. «Надзавдання» ролі – це головна ідея, яку актор прагне донести до глядача [12]. Поняття «надзавдання» використовується й багатьма педагогами. На думку І. Зязюна, велику роль у педагогічній діяльності відіграє пошук «надзавдання» – привабливої для вчителя ідейно-творчої мети [10].

О. Матвієнко вважає, що «надзавдання» вчителя «...полягає у тому, щоб включити учня в активну і самостійну діяльність, поставити його в

позицію суб'єкта цієї діяльності, організувавши цю діяльність таким чином, щоб учень приходив до відкриття тих чи інших фактів і законів» [9, с. 15]. Визначення «надзавдання» уроку та навчально-виховного процесу загалом дає можливість педагогу осмислити окремі явища і завдання з погляду їхніх перспектив та прийняти більш ефективне рішення. Концепція про «надзавдання» К. Станіславського відповідає теорії перспективних ліній А. Макаренка.

2. *Перевтілення.* Здатність до перевтілення специфічно реалізується в педагогічній діяльності. На думку О. Булатової: «Мистецтво самовираження в учительській професії не збігається повністю із акторським самовираженням, перевтіленням. Специфіка акторських проявів у діяльності педагога у тому, що він не перевтілюється кожного разу у нову особистість, а залишається самим собою, і саме якості його особистості, його духовне багатство – основна сила його праці» [3, с. 23].

У біографіях видатних лекторів-ораторів ми знаходимо підтвердження важливості володіння педагогом здатністю до перевтілення. Майстри академічного красномовства (В. Домбровський, М. Драгоманов, В. Ключевський, М. Костомаров, М. Максимович та ін.) у процесі викладацької діяльності часто використовували прийом перевтілення в образ іншої людини (історичної постаті, літературного героя, відомого науковця) для більш яскравої презентації навчального матеріалу [2].

3. *Самопочуття.* Важливу роль у роботі педагога відіграє вміння в потрібний момент створювати робоче (творче) самопочуття та керувати ним на різних етапах професійного спілкування. Професійне самопочуття педагога – це психофізичний стан, який характеризується продуктивністю діяльності, чутливістю до зовнішніх впливів, готовністю взаємодіяти з учнями в напрямі розв'язання навчально-виховних завдань на високому інтелектуально-емоційному рівні.

4. *Дія.* Головним засобом створення художнього образу в акторському мистецтві є дія, тобто вольовий акт людської поведінки, спрямований на досягнення певної мети. Рушійною силою навчально-виховного процесу також є спільна, емоційно-наповнена дія вчителя та учнів. При цьому акторська дія зумовлена літературним доробком драматурга, режисера, художника. Передусім дія педагога зумовлена завданнями навчально-виховного процесу. Але й педагогічна, й акторська дії можливі лише за умови публічного виконання, де мають місце наслідування, перенесення,

співпереживання, тому «...педагог для досягнення успіху повинен бути одноосібним талановитим і драматургом, і літератором, і виконавцем» [10, с. 250].

5. *Темпоритм*. За визначенням К. Станіславського, який увів це поняття, темпоритм – це напруженість внутрішнього, психічного життя актора в ролі. Тому в кожній людській пристрасі, стану, переживання має бути свій темпоритм [12, с. 152]. Темпоритм уроку має бути високим, але посильним для учнів, тобто необхідно враховувати їхні вікові особливості, фізичні та психічні можливості, специфіку матеріалу, що викладається, обставини, за яких здійснюється навчально-виховний процес.

6. *Мізансцена*. Важливу роль у театральному та педагогічному мистецтві відіграє вміння доцільно використовувати робочий простір.

Мізансцена (франц. *mise en scene* – розміщення на сцені) – один із найважливіших засобів візуального вираження змісту п'єси (уроку, заняття) [12], суть якого у визначенні розташування дійових осіб на сцені, переміщення їх по сцені впродовж усієї вистави. Через систему мізансцен педагог-режисер знаходить просторове рішення уроку й створює умови, необхідні для продуктивної педагогічної взаємодії.

Отже, педагогічна та акторська творчість мають низку спільних рис, що дає підстави вважати доцільним запровадження засобів театрального мистецтва до педагогічної діяльності, зокрема використання елементів системи К. Станіславського, М. Чехова, Л. Курбаса, ігор-драматизацій, елементів драмогерменевтики в процесі розвитку риторичної культури педагога. Теоретико-методичною основою процесу формування артистизму як складової риторичної культури викладача-оратора, на нашу думку, є система визначного реформатора театрального мистецтва, актора, режисера, дослідника театральної творчості К. Станіславського (1863 – 1938 рр.). На основі узагальнення власного емпіричного і теоретичного досвіду, а також творчої діяльності визначних акторів М. Щепкіна, С. Шумського, Т. Сальвіні, М. Єрмолової та інших, поглядів на театральне мистецтво О. Грибоедова, М. Гоголя, О. Пушкіна, Т. Рібо, наукових відкриттів у галузі фізіології та психології людини І. Сеченова та І. Павлова К. Станіславський створив ефективну, науково-обґрунтовану систему розвитку творчих здібностей актора.

Система складається з двох основних частин:

1. Внутрішня й зовнішня робота актора над собою (розвиток психотехніки, яка дозволяє артисту викликати в себе творче самопочуття, приготування тілесного апарату до втілення ролі і точної передачі її внутрішнього життя).

2. Внутрішня й зовнішня робота над роллю (вивчення сутності драматичного твору, сюжетних колізій, визначення конфліктів та «надзавдання» тощо) [12].

Ми вважаємо, що обидві частини системи з деякими корективами відповідають методиці формування артистичних якостей педагога-оратора. Розвиток зовнішньої техніки педагога полягає в приготуванні тілесного апарату до педагогічної діяльності. Що ж стосується внутрішньої роботи, то педагогу, як і актору, необхідно володіти психічною технікою, уміти в потрібний момент викликати творче самопочуття. Розвиток психотехніки, яка є важливим компонентом риторичної культури педагога, можливий шляхом використання акторських тренінгів, які сприяють вихованню «слухняних» психічних навичок і вмінь, пов'язаних з увагою, уявою, фантазією та емоційною пам'яттю.

У практиці сучасної театральної педагогіки використовують три види тренінгів: самоспостереження, настройка, акторська зарядка. У процесі самоспостереження актор контролює власні дії під час репетиції або вистави. Завдання цього тренінгу – налагодити безперервне, підсвідоме, автоматичне самоспостереження. Другий вид тренінгу – «настройка» проводиться перед початком репетиції чи вистави. Цей тренінг необхідний для налаштування психофізичного апарату актора. Така ж настройка потрібна педагогу перед кожним заняттям. Вправи на розвиток уваги, уяви, емоційної пам'яті сприяють створенню творчого, продуктивного самопочуття.

У праці «Робота актора над собою» К. Станіславський запропонував ефективний метод створення творчого самопочуття шляхом фізичних дій, які при правильному їхньому здійсненні здатні рефлекторно вплинути на психічні процеси і викликати відповідні почуття. Педагогам корисно усвідомити й використовувати на практиці один із головних принципів системи К. Станіславського – збудником будь-яких емоцій є дія, у якій поєднується думка, почуття й фізична поведінка [12].

Третій вид тренінгу – «акторська зарядка» – це систематична діяльність, спрямована на вдосконалення артистичних умінь і навичок.

Педагог, як і актор, повинен мати розвинену увагу, уяву, фантазію, треноване тіло, поставлений голос. Удосконалення цих складових риторичної культури здійснюється завдяки вправам, які виконуються в певній послідовності (від простих до складних) як етапи роботи щодо оволодіння акторською технікою. Головна мета вправ театральної педагогіки – формування потреби в постійному самовдосконаленні для підвищення рівня професійної майстерності.

Висновки. Таким чином, театральне мистецтво (театральна педагогіка, аматорський театр, система К. Станіславського) володіє дієвим інструментарієм розвитку риторичної культури сучасного педагога, зокрема таких її складових як артистизм, культура вербальних та невербальних засобів комунікації, емоційна гнучкість, органічність тощо. Акторський тренінг, елементи системи К. Станіславського в процесі підготовки та професійної діяльності педагога, сприяє розвитку риторичної культури, удосконаленню професійно-необхідних якостей, формуванню самобутньої педагогічної індивідуальності, неповторного іміджу педагога-оратора. Так, на нашу думку, перспективним напрямом науково-емпіричних досліджень є інтеграція здобутків театрального мистецтва в систему розвитку риторичної культури педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех В. Теоретико-методологічні засади гуманітарної підготовки педагогічних кадрів у вимірі європейського вибору України / В. Бех // Освіта, № 10, 25 лютого – 3 березня 2004. – С. 5 – 6
2. Будянський Д. В. Суть і структура риторичної культури викладача вищого навчального закладу / Д. В. Будянський // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. – Х. : ХНАДУ, 2016. – Вип. 39. – С. 12-22.
3. Булатова О. С. Педагогический артистизм: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений/ О С. Булатова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 240 с.
4. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : [монографія] / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
5. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво та театральна культура педагога як ознаки його професійної зрілості / Ю. П. Єлісовенко, Л. Г. Дубина // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Випуск УІ: Зб. наук. праць: У 2-х частинах. Ч.ІІ. – К., 2001. – С.197 – 204.
6. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб./ І. А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
7. Залюбівська О. Б. Про впровадження риторики в сучасну українську освіту / Залюбівська О. Б. // Вісник Вінницького політехнічного університету : зб. наук. пр. – 2001. – №3. – С. 106 – 111.
8. Макаренко А. С. Педагогіка індивідуального действия / А. С. Макаренко // Соч.: В 7 т. – М. : Педагогіка, 1958. – Т.5. – С. 163 – 190.

9. Матвієнко О. В. Метод конкретних педагогічних ситуацій / О. В. Матвієнко. – К. : Українські пропілеї, 2001. – 300 с.
10. Педагогічна майстерність: підруч. / [Зязюн І. А., Крамушенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
11. Переухенко Г. І. Використання методів театральної педагогіки в процесі оволодіння основами педагогічної майстерності / Г. І. Переухенко // Наукові записки. – Випуск 32. Частина II – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 126-130.
12. Станіславський К. С. Робота актера над собою / К. С. Станіславський, М. А. Чехов. – М. : Артист. Режиссер. Театр, 206. – 490.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bekh, V. (2004). Teoretyko-metodolohichni zasady humanitarnoi pidhotovky pedahohichnykh kadriv u vymiri yevropeiskoho vyboru Ukrainy [Theoretical and methodological foundations of the humanitarian teacher training in the dimension of Ukraine's European choice]. *Osvita – Education, 10*, 5 – 6 [in Ukrainian].
2. Budianskyi, D. V. (2016). Sut i struktura rytorychnoi kultury vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [The essence and structure of the higher-educational-establishment teacher's rhetorical culture]. *Teorija ta metodyka navchannia ta vykhovannia – Theory and methodology of training and education, 39*, 12-22 [in Ukrainian].
3. Bulatova, O. S. (2001). *Pedagogicheskiy artistizm [Pedagogical artistry]*. Moscow: Izdatelskiy centr "Akademiiia" [in Russian].
4. Holub, N. B. (2008). *Rytoryka u vyshchii shkoli [Rhetoric in higher school]*. Cherkassy: Brama-Ukraina [in Ukrainian].
5. Yelisovenko, Yu. P. (2001). Oratorske mystectvo ta teatralna kultura pedahoha yak oznaky yoho profesinoi zrilosti [Oratory and theatrical culture of the teacher as signs of professional maturity]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury - Actual problems of history, theory and practice of artistic culture, VI (II)*, 197 – 204 [in Ukrainian].
6. Ziazun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii [Pedagogy of kinfness: ideals and realities]*. Kiev: MAUP [in Ukrainian].
7. Zaliubivska, O. B. (2001). Pro vprovadzhennia rytoryky v suchasnu ukrainsku osvitu [On the introduction of rhetoric to the modern Ukrainian education]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho universytetu – Bulletin of Vinnitsa Polytechnic University, 3*, 106 – 111 [in Ukrainian].
8. Makarenko, A. S. (1958). *Pedagogika individualnogo deystviya [Pedagogy of individual action]*. Moscow: Pedagogy [in Russian].
9. Matviienko, O. V. (2001). *Metod konkretnykh pedahohichnykh sytuatsii [The method of concrete pedagogical situations]*. – Kiev: Ukrainski propilei [in Ukrainian].
10. Ziazun, I. A., Kramushchenko, L. V., & Kryvonos, I. F. (2004). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical skills]*. Kiev: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
11. Pereukhenko, H. I. (2001). Vykorystannia metodiv teatralnoi pedahohiky v protsesi ovolodinnia osnovamy pedahohichnoi maisternosti [Using methods of theatrical pedagogy in the process of mastering basics of the pedagogical skills]. *Naukovi zapysky – Scientific notes, 32 (II)*, 126 – 130 [in Ukrainian].
12. Stanislavskiy, K. S. (2006). *Rabota aktera nad soboy [Work on the actor by himself]*. Moscow: Artist. Director. Theatre [in Russian].